

50 000 mladih ljudi. Kako i sama piše, pretežno se radi o ekonomskim migrantima. Portal *Mladi, napustimo Hrvatsku* podržalo je čak 45 000 osoba u samo nekoliko mjeseci, a za razliku od nekada sve je veći udio mladih visokoobrazovanih muškaraca i žena u populaciji koji iseljava. Ohrabrujuća je činjenica, barem što se tiče hrvatske populacijske politike, da je današnja visokorazvijena tehnologija omogućila komunikaciju između poslovnih partnera širom svijeta tako da zaustavlja potencijalne migrante.

Dva priloga koja su pridodana knjizi zapravo su empirijska istraživanja na terenu koja potvrđuju teoretski dio dr. Grbić Jakopović i slikovito ilustriraju stanje nacionalne svijesti kod Bunjevaca u Vojvodini odnosno kod Hrvata u Argentini i povratnika iz Argentine u Hrvatsku. Oba su priloga iznimno korisna studentima, budućim istraživačima koji preko njih mogu dobiti ideju za vlastita istraživanja i za preuzimanje metodologije koja je primijenjena u ovim istraživanjima. Prvo istraživanje o Hrvatima u Buenos Airesu i Rosariju, Latinosima u Zagrebu vrijedno je zbog dvostrukog istraživanja, odnosno razgovora s kazivačima u Argentini i razgovora s povratnicima iz Argentine u Hrvatskoj, dok je drugo istraživanje o tradicijskim obilježjima zaručnog darivanja kao simbola identiteta bunjevačkih Hrvata obogaćeno i istraživanjem starije, teško dostupne literature,.

Promatrajući knjigu dr. Jadranke Grbić Jakopović, možemo zaključiti kako je riječ o uistinu korisnom i zanimljivom štivu koje je potkrijepljeno iznimno iscrpnom teoretskom podlogom te kojoj ne manjka primjera iz svakodnevice dijaspore što knjigu čini čitljivom i za manje stručnu publiku. Istaknuo bih isto tako kako knjiga ima i udžbenički karakter te je višestruko korisna studentima – što zbog podataka koji se nalaze u njoj, što zbog načina na koji je napisana, što zbog metodologije empirijskog istraživanja.

Filip Škiljan

Suzana Marjanić: *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas*

Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku – Udruga Bijeli val – Školska knjiga, 2014., 1998 str.

Knjiga *Kronotop hrvatskoga performansa: od Travelera do danas* Suzane Marjanić prvo je a dugo će vjerojatno biti i jedino cjelovito djelo o povijesti performansa u Hrvatskoj, koje obuhvaća razdoblje od dvadesetih godina prošlog stoljeća (dadaističkih akcija grupe Traveleri, zenitističkih akcija Marijana Mikca, *Dadaističke matineje* u Osijeku) do 2010. godine, simbolički obilježene smrću rodonačelnika ovoga izvedbenog žanra u Hrvatskoj, Tomislava Gotovca,

te, po riječima autorice, “s ponekom referencom na događanja i ekonomski predapokaliptične 2011.”

Sustavno godinama i izravno prateći performersku i akcionističku scenu Zagreba, Rijeke, Pule, Labina, Splita, Zadra, Dubrovnika, Osijeka, Vinkovaca i Varaždina, Suzana Marjanić zasigurno je najpozvanija ekspertica za ovakav tip sinteze koja objedinjuje teorijska razmatranja o performansu kao izvedbenom žanru, kronologiju hrvatskih performansa, te razgovore sa 149 umjetnika i umjetnica performansa što ih je Suzana Marjanić vodila i objavljivala od 2001. godine u dvotjedniku *Zarez*. Knjiga je koncipirana unutar 15 poglavlja, od kojih prvo propituje izvedbu tijela u performansu, fenomene teatralizacije performansa i performativnog kazališta; drugo je posvećeno počecima hrvatskog performansa, dok sljedeća poglavlja iscrpno izlažu različite urbane scene hrvatskoga suvremenog performansa. Knjigu zaključuje pregled suvremenih političkih i socijalnih akcija.

No pred zadatkom prikazivanja *Kronotopa hrvatskoga performansa* Suzane Marjanić nužno je objaviti neki oblik apriorne predaje: ova trotomna knjiga od nekoliko tisuća stranica, i ne samo zbog svoga obujma nego i radijusa stvari koje je ocrkala – događaja, činjenica, koncepata, osoba, kontekstualnih i univerzalnih značenja – zapravo je “neprikaziva”. Čini se da je ovu kvalitetu svoga djela autorica imala ponajmanje na umu dok je ono pred njezinim očima raslo do *neslućenih veličina*, te da je ovaj “nedostatak” na neki misteriozan način pojačao sve druge aspekte performativnosti koje djelo inače otjelovljuje.

Suzana Marjanić, dokumentaristica, analitičarka, teoretičarka i akterica performerske scene u Hrvatskoj ostvarila se naime u želji cjelovite evidencije, reklo bi se, gotovo svakoga pojedinačnog događaja koji se može uključiti u njezinu povijest, bez namjere da uvede bitnije kriterije selekcije ili hijerarhije važnosti sadržaja. A ta je evidencija, slijedom ovako široko zahvaćenih elemenata identifikacije, naposljetku pokrila ni više ni manje nego opseg čitavoga jednog vremenoprostora (onoga *kronotopa* iz naslova ovog djela).

Pismovna, argumentacijska i diskurzivna sredstva za kojima je autorica posegnula da to mnoštvo performerskih akcija opiše, predstavi i ovjekovječi, kako u njihovoj scenarističkoj, umjetničkoj, ideološkoj i kognitivnoj namjeri, tako i u cijelom nizu parafernalija i kontingentnih kontekstualnih detalja, te napose uz pomoć dubinskih intervjuva s njihovim akterima – ta su dakle sredstva ne samo metodološki, konceptualno i na druge načine različita i mnogobrojna, nego bi se u šali moglo reći da autorica pred zadatkom koji si je postavila “nije uopće birala sredstva”.

I teorijski, i konceptualno, ali i historiografski, dokumentarno, pripovjedno – na svaki način i do maksimuma iskoristivosti jezičnih sredstava, pa još i sa slikama i fusnotama, dovedeni smo pred *gotov čin* ovog megaarhiva hrvatske performerske

povijesti, knjige koja je po svojoj značenjskoj ekonomiji, te također i po nekoj ekonomiji raspoloživosti individualnoga čitateljskog vremena, predviđena za dugo trajanje, vraćanje i prebiranje po svojim zakrpama i zakucima u ime nekih možda posve novih namjera i kuvertiranih značenja za budućnost.

Riječ je, ukratko, o konceptualno-dokumentarističkom hibridu, kolažno-kronologijskom arhivu koji je svojim prikupljačko-sistematizirajućim mehanizmom morao posegnuti u sabotiranje svih očekivanih konvencionalnih postupaka da bi uspio iznijeti zdravo dijete jednoga golemog dugogodišnjeg rada. Činjenica zaokruženosti, gotovo da bi se reklo zaključanosti ovog djela, oblikuje i poseban identitet vremena koje emanira, osjećaj završenosti čitave epohe umjetničkog performansa – 20. stoljeća kojem su pečat udarili avangardni pokreti s njegova početka a čije je valove i odjeke, unatoč lošoj povijesti, uspjelo dobaciti do finala jednoga umjetničkog, povijesnog pa čak i “ontološkog”, odnosno modernističkog projekta.

Kao *kronotop* ujedno i nacionalnog kulturoslavlja ovo nas djelo upozoravajuće podsjeća na njegove najbolje trenutke i zaboravljene potencijale visoke teoretičnosti, imaginacije i intelektualnog samopouzdanja te neke, kako se danas može činiti, naivne i snažne vjere u smisao i samooblikovanje postojanja i činjenja. Možda je najzačudnije kako je u nizanju mnoštva performerskih inscenacija kao neke vrste usporednih povijesnih događaja knjiga uspjela dočarati dimenzije hrvatskoga kulturnoantropološkog prostora te oživjeti jednu raznoliku simptomatologiju lokalnih kulturnih silnica, no snažno usmjerenih univerzalnim značenjima, pa tako i posvema odmaknutu od prizvuka otužne i beznačajne periferije koja bi danas mogla stajati za oznaku čitavoga nacionalnog pa i širega regionalnog prostora. Mnogi zanemareni i zaboravljeni prostori na taj su način oživjeli u ovoj knjizi, mjesta i gradovi danas pregaženi pseudometropolizacijom političko-kulturnog prostora a na čijim su se ulicama početkom prošlog stoljeća odvijale sada gotovo nezamislive konceptualne akcije kozmopolitskog sadržaja i dometa.

Naposlijetku, kada je riječ o znanstveno-teorijskom značaju *Kronotopa*, osim autoričnih analitičkih intervencija, uvodnim studijama Žarka Paića i Miška Šuvakovića ova je povijest hrvatskog performansa dobila svoj dodatni, dubinski smještaj u recentnoj kulturnoj teoriji kojoj istraživanje srodnog i utemeljujućeg koncepta performativa predstavlja zasigurno seminalnu točku po pitanju poimanja ne samo konceptualne umjetnosti i samog performansa nego i odnosa teorije i prakse, mišljenja i djelovanja u najširem mogućem antropološkom smislu.

Ines Prica